

study was conducted using an adapted version of the questionnaire Boris Birmaer, Sunneth Hetarpal, Marlene Kalli, David Brent and Sandra Mackenzie - Screen for Children's Anxiety Disorder (SCARED) Youth version for studying the propensity for panic attacks, and using Spielberg's-Hanin's "Anxiety" for the rate of personal anxiety. The presented results of a study conducted on a sample of people occupying different levels in different spheres of professional activity. The data are received, people are shown which positions are more prone to panic attacks, and significant differences were found between the propensity for panic attacks by the executives. In addition, the relationship between the propensity for panic attacks and the level of anxiety in the entire sample was revealed.

Key words: *panic attack, anxiety level, leaders, performers, correlation.*

Басманова Ніна Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної психології;

Яцук Анастасія Олегівна – студентка 4 курсу спеціальності «Психологія», ГБУВО МО «Технологічний Університет».

УДК 159.922.27(043.3)

Блинова О.Є., Завацька Н.Є., Карамушка Л.М., Каширїна Є.В.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФЕСІЯХ СОЦІОНОМІЧНОГО ТИПУ

В статті розкрито соціально-психологічні засади самовизначення особистості в професіях соціономічного типу. Визначено, що діяльність у професіях соціономічних типу відрізняють особливості умов, засобів, предмета, продукту праці та орієнтація на інших людей (або їх групи), які володіють власною активністю та оцінкою, можуть сприяти (або протидіяти) діям суб'єкта праці. Водночас до представників таких професій застосовуються високі психологічні, професійні, особистісні вимоги відповідно до особливого типу соціальної взаємодії – «поведінки допомоги», спрямованої на підтримку людини у складних, критичних моментах її життєдіяльності, активізацію у неї внутрішнього психічного потенціалу, у передачі інформаційних, матеріальних та інших ресурсів, необхідних у кризових і проблемних ситуаціях. У результаті аналізу специфіки соціального об'єкта й предмета діяльності, а також відмінностей у здійснюваних фахівцем функціях підтверджено, що група професій соціономічного профілю є неоднорідною і містить різні типи професій, зокрема в сфері соціальної роботи та соціальної допомоги, що висувають специфічні психологічні вимоги, потребують постійного психічного навантаження та можуть сприяти виникненню професійних деформацій, які наразі є найменш дослідженими.

Ключові слова: професійна діяльність, соціономічні професії, фахівці соціономічного профілю.

Постановка проблеми. Вивчення структури професійної діяльності в сучасній науці посідає чільне місце в ряді наукових напрямків психології. Як відомо, у психології зв'язок особистості з виробленою нею діяльністю широко досліджувався та знайшов вираження у структурованому діяльнісному підході, згідно якому між суб'єктом та його діяльністю відбувається взаємовплив (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьев, Л. Виготський, О. Леонтьев, С. Рубінштейн, Г. Суходольский, Б. Теплов та ін.).

Діяльність можна класифікувати за різними ознаками. Головною з них є якісна своєрідність діяльності. За цією ознакою виокремлюють різні види діяльності, зокрема професійну. Іншим критерієм є зовнішній, матеріальний, або внутрішній, теоретичний характер діяльності – це різні форми діяльності. Зовнішні та внутрішні форми діяльності взаємопов'язані й переходять одна в одну в процесах інтеріоризації та екстеріоризації. При цьому дія одного виду чи типу може входити як утворюючий елемент у діяльність іншого типу чи виду; теоретична дія може входити до складу практичної, наприклад, професійної діяльності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи проблему діяльності та психіки, Б. Ломов визначає, що будь-яка діяльність має зовнішню й внутрішню складові й вони пов'язані між собою неперервно. Розподіл діяльності на зовнішню і внутрішню – це не природний розподіл. Будь-яка зовнішня дія опосередковується процесами, які відбуваються всередині суб'єкта, а внутрішній процес так чи інакше проявляється ззовні. Завдання психології полягає не в тому, щоб їх спочатку розділити, а потім шукати як вони пов'язані, а в тому, щоб вивчаючи «зовнішній бік» діяльності, розкрити «внутрішній бік», а точніше, зрозуміти реальну роль психічної діяльності.

У психології діяльність розглядається як одна з провідних категорій, що є джерелом рушійних сил розвитку особистості, та як складова життєвої стратегії особистості [1-6]. Діяльність розглядається як специфічно-людський спосіб ставлення до світу, у ході якого людина відтворює і творчо перетворює природу, роблячи тим самим себе діяльним суб'єктом, а засвоєвані нею явища природи – об'єктом своєї діяльності. На відміну від наведеного розуміння діяльності філософами, психологи розглядають діяльність як феномен, що характеризує функцію індивіда в процесі його взаємодії з навколишнім світом. Разом із тим, наразі в науковій літературі поняття діяльності трактується різнобічно. Так, С. Рубінштейн визначає, що діяльність – це процес, за допомогою якого реалізується те або інше ставлення людини до оточуючого її світу, інших людям, до завдань, які ставить перед нею життя. За визначенням О. Леонтьєва терміном діяльність позначаються ті процеси, які, здійснюючи те або інше ставлення людини до світу, являють собою відповідні їм потреби. Вчений визначає потреби одним із компонентів структури

діяльності. Отже, основними компонентами діяльності є потреби і мета.

Діяльність як «внутрішню» (психічну) і «зовнішню» (фізичну) активність людини, регульовану усвідомлюваною метою розглядає А. Петровський. Враховуючи, що активність передбачає наявність певної потреби, як збудника активності, можна сказати, що вченим у якості основних компонентів діяльності виокремлені потреби та цілі. Дотримується цієї точки зору й Г. Костюк, який розглядає діяльність як найважливішу форму вияву активного ставлення людини до оточуючої дійсності. За К. Платоновим діяльність – є категорією всіх наук про живу природу в суспільстві. Дослідник виділяє три категорії психічних явищ: потреби як спонукання, увагу як організуючий чинник, психомоторику як оптимізацію психічної діяльності. На цій основі формується складна наочна діяльність, яка є вже функцією не особистості, а людини в цілому. Визначення Р. Немова полягає в тому, що діяльність як специфічний вид активності людини спрямована на пізнання та творче перетворення оточуючого середовища. В діяльності формується та проявляється система психічних процесів, станів і властивостей індивіда. В. Шадріков розглядає діяльність як форму активного ставлення суб'єкта до дійсності, спрямованого на досягнення свідомо поставленої мети і пов'язаного зі створенням суспільно значущих цінностей, засвоєнням суспільного досвіду. Учений розглядає діяльність як багаторівневе поліструктурне утворення, що має особистісно-мотиваційний; компонентно-цільовий; структурно-функціональний; інформаційний; психологічний; індивідуально-психологічний рівні аналізу.

Отже, найчастіше під діяльністю розуміють певну форму вияву активності людини, що спрямовується її потребами і мотивами. Крім цього, до основних психологічних характеристик діяльності відносять активність, усвідомленість, цілеспрямованість, наочність і системність побудови.

Разом із цим, як показує аналіз наукової літератури, структура діяльності може зазнавати істотні зміни залежно від умов, видів і форм її реалізації.

Мета статті - розкрити соціально-психологічні засади самовизначення особистості в професіях соціономічного типу.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Встановлено, що різні види діяльності як соціальної категорії, формуються і розвиваються в процесі історичного розвитку суспільства. Діяльність будь-якої окремої людини включена в систему суспільних відносин, поза яких вона взагалі не існує. Таким чином, основним видом діяльності людини є соціально обумовлена, усвідомлена, цілеспрямована праця, головні характеристики якої властиві, зокрема, професійній діяльності. Треба відзначити, що професійна діяльність обов'язково припускає наявність відповідних знань, умінь і навичок в тій або іншій конкретній галузі, які підтверджені наявністю документа.

Серед різноманітних видів соціальної зовнішньої діяльності особистості професійна посідає окреме місце. Тільки професійна діяльність визначає основну форму активності суб'єкта, їй присвячена основна частина

життя особистості. Більшості осіб саме цей вид діяльності надає можливість задовольнити всю гамму їхніх потреб, розкрити свої здібності, утвердити себе як особистість, досягти певного соціального статусу. Професійна діяльність, заповнюючи понад дві третини свідомого життя людини, тим самим визначає її сутність як основу розвитку самої особистості. Багатство внутрішньої структури особистості здебільшого залежить від її діяльності, а професія складає головну, найбільш суттєву, спрямовану її частину.

А. Лазурський писав: «Коли потрібна професія знайдена, то вона скоріше надає всьому образу особистості значимої визначеності та довершеності. Завдяки багаторазовому повторенню в окремих професійних проявах закріплюються і, так би мовити, кристалізуються ті риси, які найбільш характерні для даної особистості та які змусили її зупинитися тільки на цій професії, тоді як усе інше відходить на задній план, стає малопомітним...».

Є. Степанова продовжує цю думку: «У дорослої людини провідним видом діяльності є трудова. Труд, як вид діяльності, є засобом або чинником, що прискорює розвиток особистості. Під впливом праці здійснюється не тільки тренування окремих функцій людського організму, а й формування життєвих позицій та орієнтацій, визначення планів на майбутнє, соціалізація особистості».

Психологічному аналізу професійної діяльності приділялася значна увага в багатьох науково-прикладних напрямках психологічної науки, зокрема в психології праці, інженерній психології, психології управління. Серед закордонних вчених, які працювали в цьому напрямку відомі праці О. Ліпмана, Г. Мюнстерберга, В. Штерна та інших дослідників, які здебільшого були спрямовані на визначення придатності до майбутньої професійної діяльності шляхом тестового обстеження і створення низки методичних розробок для психологічного вивчення професійної діяльності.

Розробка принципів і методів психологічного аналізу професійної діяльності проводилася у рамках двох основних напрямках. Завдання першого полягало в описі і психофізіологічному аналізі різних професій для професійного відбору і профконсультації; професійного втомлення і професійного навчання; раціоналізації робочого місця, реконструкції і проектування професій. У цьому напрямку розгорнулися роботи методичного і практичного характеру (Б. Ананьєв, М. Левітов та ін.). Завдання другого напрямку – створення психологічної класифікації професій. Принципи психологічної систематики професій почали розроблятися психотехніками С. Геллерштейном, С. Струмлініним та ін.

При дослідженні професійної діяльності слід зупинитися на визначенні поняття «професія» у науковій літературі. Одним із поширених визначень професії є: «діяльність, за допомогою якої певна особа бере участь у житті суспільства, як спосіб, що служить головним джерелом матеріальних засобів для існування, а також як те, що має визнаватися за професією особистісної самосвідомістю даної особистості».

Є. Клімов визначає кілька дефініцій цього поняття: професія як спільність людей, що займаються близькими проблемами і ведуть приблизно однаковий спосіб життя (тобто будь-яка професія накладає свій відбиток на життя людини); професія як область додання сил, пов'язана з виділенням (і уточненням) самого об'єкта і предмета професійної діяльності; професія як діяльність і область вияву особистості; професія як система, що історично розвивається; професія як реальність, творчо сформована самим суб'єктом праці.

На думку Г. Нікіфорова, професія – це діяльність, що має власну мету та власні продукти, норми, засоби, які визначаються соціальною функцією та технологією тієї сфери суспільного виробництва, яку дана діяльність обслуговує. Отже, професійна діяльність – це вид трудової діяльності, що включає комплекс професійних обов'язків, занять та потребує від людини певної підготовки, відповідних знань, умінь та навичок.

Разом із характеристиками трудової професійної діяльності в науковій літературі пропонуються різні класифікації професій. У сучасній науці найбільш відома типологія професій, запропонована Є. Клімовим. В цій класифікації критерієм виступає ставлення людини (суб'єкта праці) до предмета праці. В залежності від особливостей основного предмета праці всі професії за Є. Клімовим поділяються на п'ять головних типів: людина-природа (біономічні спеціальності); людина-техніка (технономічні спеціальності); людина-людина (соціономічні спеціальності); людина-знакові системи (сигнономічні спеціальності); людина-художній образ (артономічні спеціальності).

С. Струмилін запропонував класифікувати професії за ступенем самостійності людини в праці, як-то: автоматична рефлекторна праця; напівавтоматична звична праця; шаблонно-виконавська праця; самостійна праця в межах завдання (наприклад, робота інженера, вчителя, лікаря, журналіста); вільна творча праця [184]. З виробничо-технічної точки зору, автор виділяє моторну працю, до якої належать всі професії, в яких на перший план виступає сила; виконавчу працю – професії, в яких велике значення належить набутим навичкам; організуючу працю – це праця службовців.

За рівнем і характером необхідної кваліфікації всі професії розподіляють на чотири кваліфікаційні категорії: висококваліфікована, кваліфікована, малокваліфікована і некваліфікована праця.

Існує класифікація, в якій всі професії розподіляються за переважними професійними цінностями: цінності спілкування; інтелектуальна активність; практико-технічна активність; художня активність; соматична активність; матеріальна (економічна) активність.

Соціономічні (ті, що допомагають) професії (від лат. society – суспільство) – це професії, які в процесі діяльності ґрунтуються на спілкуванні типу «людина–людина». Людина або група людей для представників соціономічних спеціальностей є не соціальним середовищем виробничої сфери, а предметом професійної діяльності. Згідно з таким твердженням, соціономічні

професії асоціюються з вивченням і поясненням соціальних стосунків, соціального розвитку суспільства, впливом на соціальні процеси на різних рівнях соціальної взаємодії. Саме тому доречним вбачається визначення Л. Буркової: «соціономічні професії – це професії, що вирішують професійні завдання, пов'язані з соціальними стосунками в суспільстві, зміст яких зосереджено на їх розвитку, регуляції, дослідженні соціальних закономірностей і тенденцій, збереженні, трансформації історично визначених і прийнятих у суспільстві форм культури й традицій на всіх рівнях соціальної взаємодії ... психолог, педагог, соціальний педагог, соціальний працівник, журналіст, політолог, соціолог, юридичні професії».

Використання словосполучення «соціономічні спеціальності» чи «соціономічні професії» не змінює загального змісту ідеї професій соціономічного профілю. Якщо звернутись до тлумачного словника, знаходимо, що «спеціальність» те ж саме, що і «професія». Тому нами використовувались обидва словосполучення залежно від контексту та стилістики тексту. Серед соціономічних професій існують ті, які завжди актуальні. Це спеціальності з напруженими і складними умовами праці, високою плінністю кадрів тощо.

Професії типу «людина–людина» відрізняють особливості умов, засобів, предмета й продукту праці. Діяльність у професіях соціономічних типу орієнтована на інших людей (або їх групи), які володіють власною активністю та оцінкою, можуть сприяти (або протидіяти) діям суб'єкта праці. Соціономічні професії характеризуються відсутністю єдиних і жорстких вимог до процесу професійної діяльності і до продукту праці. Водночас до представників таких професій застосовуються високі психологічні, професійні, особистісні вимоги, відповідно до того, що об'єктом праці є інші люди.

Професії соціономічного типу припускають також і особливий тип взаємодії – «поведінку допомоги». На думку К. Роджерса, «допомагаючими» варто називати відносини, у яких одна зі сторін має намір надавати допомогу іншій стороні в розвитку, особистісному зростанні, в умінні ладити з іншими людьми та створенні комфортних умов для існування.

Допомагаюча діяльність стає професією, коли суб'єкт допомагаючої діяльності не лише здійснює цілеспрямовані дії відносно того, кому він допомагає, а й водночас усвідомлено застосовує спеціальні знання, уміння та навички для реалізації допомагаючих технологій. О. Корабліна досліджувала теоретичні й прикладні аспекти допомагаючих професій. Вона зазначає, що допомагаюча діяльність спрямована на підтримку людини у складних, критичних моментах її життєдіяльності та застосовується для активізації в ній внутрішнього психічного потенціалу, у передачі інформаційних, матеріальних та інших ресурсів, необхідних у кризових і проблемних ситуаціях. Власне допомога, здійснювана через допомагаючу діяльність, може розглядатися в кількох аспектах (професійному і не професійному), а також на різних рівнях (духовному, емоційному, інтелектуальному, соціальному, юридичному, фізичному й матеріальному). Більшість дослідників проблем ефективної

професійної діяльності фахівців соціономічних професій звертають увагу на наявність певних спеціальних здібностей щодо такого виду діяльності. О. Єрмолаєва зазначає, що для соціономів «важливі як гласні, формалізовані етичні норми, так і негласні, неформальні, незафіксовані в документах, але реально існуючі і пропонувані професіоналу його оточенням».

Критеріями групи соціономічних професій є: мета діяльності (виховання, управління, контроль, оцінювання, обслуговування); засоби діяльності (невербальні і вербальні форми, безпосередні та опосередковані контакти); умови праці (соціально-психологічні, режимно-гігієнічні й техніко-економічні), а також функції, які здійснюються працівником (Л. Анциферова, Е. Зеєр, В. Зінченко, З. Ковальчук, А. Кононенко, В. Мясіщев, Л. Пілецька, Л. Снігур, Д. Фельдштейн та ін.). Професійна діяльність фахівців соціономічних професій – це діяльність, під час якої професійні компетенції усвідомлено використовуються фахівцем (при безпосередній взаємодії з людиною, яка звернулася по допомогу), з метою надання фізичної, соціальної та психологічної допомоги тому, хто її потребує, для поліпшення якості його життєдіяльності (О. Єрмолаєва, В. Ісаєв).

Соціономічна професійна діяльність включає комплекс професійних обов'язків, передбачає роботу з людьми, оснований на цінностях спілкування і взаємодії, є самостійною працею в межах завдання, є виконавською й організуючою (Дж. Голланд, А. Журба, Є. Клімов, В. Скребець, Л. Пілецька, Б. Федоришин та ін.). Узагальнено психологічні вимоги, які висуваються до фахівців соціономічного профілю: соціальна компетентність, здатність розпізнавати емоції і управляти ними, психологічна культура (О. Бондаренко, А. Борисюк, Л. Карамушка, В. Панок, В. Рибалка, М. Савчин та ін.).

У результаті аналізу специфіки соціального об'єкта й предмета діяльності, а також відмінностей у здійснюваних людиною функціях підтверджено, що клас соціономічних професій є неоднорідним і містить різні типи професій, що висувають до людини різні психологічні вимоги. Наприклад, специфічні особливості професії психолога полягають у тому, що до його особистості висуваються певні вимоги, оскільки рівень і якість професійної майстерності, успішність професійної діяльності психолога переважно визначаються не лише рівнем володіння психологічними знаннями, а й залежать від особливостей розвитку його особистості. Психологи відрізняються схильністю до емпатії, щирі та емоційні у спілкуванні, уміють поєднувати прямотинність і тактовність. Серед цінностей називають активне життя, життєву мудрість та досвід, цікаву роботу, постійний розвиток і творчість. Важливим мотивом вибору професії психолога є прагнення до самовдосконалення, самореалізації. Значну роль відіграє можливість розв'язати за допомогою професії особисті проблеми. Рішення про вибір професії приймається самостійно та без сумнівів. Планується робота за фахом.

Виділяються такі основні типи особистості і типи професійного середовища: реалістичний тип (техніка, чоловічі професії); інтелектуальний

тип; соціальний; конвенційний (знакові системи, що вимагають структурованості); підприємницький; артистичний.

Зауважимо, що до представників соціономічних професій взагалі висувається ряд вимог. По-перше, вони повинні мати організаторські та управлінські здібності, які надають можливість керувати групою, колективом, суспільством людей, виховувати людей певного віку; по-друге, здійснювати дії з обслуговування матеріальних, духовних та соціальних потреб людства.

Стосовно виконавчо-рухового боку праці, професії цього типу мають власні особливості. У представників цих професій має бути й розвинена міміка, пантоміміка, виразні особливості зовнішності, навіть одягу. Цілий ряд професій типу «людина-людина» вимагає від працівника певного рівня точності та координації професійних дій. Серед вимог до вказаного типу професій виступає також вміння добре володіти письмовою та усною мовами (чіткість, виразність, зв'язність тощо), вміння спілкуватися з різними верствами населення у відповідності до моральних та юридичних норм суспільства. Протипоказаннями до вибору професій цього типу є дефекти мовлення, замкненість в собі, явні фізичні недоліки.

Проте професій і спеціальностей типу «людина-людина» налічується багато. Кожна з них характеризується своїми задачами, змістом, специфічними особливостями. Через неоднорідність професій цього типу виникла необхідність розподілу професій всередині даного типу на підтипи, які дозволяють найбільш оптимально знаходити відповідність між психологічними властивостями особистості й об'єктивними вимогами професії. Було виділено шість класів, які умовно названі за більшістю представлених у них професій – «педагоги» (викладачі, вихователі, вчителі, психологи, спортивні тренери), «продавці» (продавці, товарознавці), «контролери» (контролери кас, бортпровідники, провідники пасажирських вагонів, телефоністи), «медики» (лікарі, акушери, фельдшери, медичні сестри), «культпрацівники» (журналісти, екскурсоводи, бібліотекарі, клубні працівники), «юристи» (юристи, інспектори міліції й інспектори у справах неповнолітніх, фахівці з міжнародних відносин).

Провідним мотивом вибору професії педагога є прагнення до нового й невідомого. Майбутнім педагогам властива обережність, розважливність та консервативність. Педагогічна діяльність – це діяльність специфічна, головною особливістю якої є те, що основним предметом праці тут є особистість іншої людини. Тому педагогічна професія належить до широкого класу професій соціономічного типу. Проте педагогічна діяльність відрізняється своєю специфічністю навіть і всередині цього виду професій, тому що в центрі цієї діяльності особистість, яка лише формується. А ця особистість особливо чутлива до різних соціальних впливів, зокрема, і до професійно-педагогічних

Відзначимо, що діяльність «педагогів» визначається особливостями предмету праці (статевіковими та індивідуально-типологічними характеристиками особистості) й особливостями мети праці: виховання, навчання, професійна підготовка фахівців у системі навчальних закладів. Робота

припускає тісну взаємодію з об'єктом діяльності. Тому до особистості працівника даного класу висуваються певні вимоги. Зокрема, наявність педагогічних і організаторських здібностей, уміння володіти увагою слухачів, здатністю логічно і дохідливо висловлювати матеріал тощо.

За своїми психологічними ознаками професії другого («продавці») та третього («контролери») класу схожі за метою праці, зокрема торгове і соціально-побутове обслуговування, задоволення матеріальних потреб і запитів людей. Спілкування працівника з об'єктом професійної діяльності обмежено службовими інструкціями, стереотипізовано і має в основному інформаційний характер. Тому від працівника не вимагається глибокого і всебічного проникнення в глибинні особистісні відмінності, інтереси, світогляд іншої людини. Однак висуваються значні вимоги до емоційної стійкості й вольової сфери (уміння володіти собою).

Для представників четвертого класу («медики») – предметом праці є не просто інша людина, а індивід з відхиленнями у стані здоров'я. Отже, предметом професійної діяльності є певне захворювання, а об'єктом праці виступає людина.

Особливостями змісту трудової діяльності «культпрацівників» є задоволення духовних запитів людини, організація відпочинку і дозвілля. Як і у попередньому випадку, процес пізнання іншої особистості в професіях даного класу відходить на другий план. Тут успіх трудової діяльності в значній мірі залежить від професіоналізму працівника, його такту й ініціативності у встановленні ділових контактів з читачами, туристами, людьми, які перебувають в будинку відпочинку або пансіонаті, учасниками ділової зустрічі.

Найбільш значущими для «юристів» є уміння розпізнавати причини відхилення в соціальній поведінці людини й ухвалення відповідних рішень стосовно її долі. Працівнику недостатньо лише зовнішньої реєстрації (сприйняття) поведінки, вчинку людини. Необхідне проникнення в сутність даної особистості, індивідуальний підхід, що вимагає значної розумової напруженості. Ступінь повноти і правильності сприйняття мотивів поведінки людини залежить від розуміння того, наскільки внутрішня сутність людини прямо і безпосередньо виявляється в її діях і вчинках.

Отже, зі здійсненого аналізу заропонованих Є. Клімовим характеристик професій доходимо висновку про неоднорідність вимог які висуваються до особистості працівника. Ці відмінності торкаються й особливостей предмету і мети праці, а також характеру спілкування: його стилю, спрямованості, темпу, тривалості.

Всі досліджувані типи професій, виходячи з предмету праці, можна розбити на дві групи, а саме професії, які припускають безпосередній вплив (впливають) на особистість; професії, які не мають вагомого впливу на особистість й спрямовані здебільшого на надання послуг.

За зазначеною вище типологією «педагогів», «юристів» і «медиків» можна віднести до першої групи, до другої групи – «продавців», «контролерів», «культпрацівників».

У свою чергу, серед професій першої групи, відповідно до мети праці і з погляду особливостей впливу на особистість, можна виділити дві підгрупи, а саме: професії, спрямовані на розвиток особистості, і професії, спрямовані на відновлення функцій організму і психіки. Тобто, можна вважати, що до першої групи належать «педагоги» та «юристи», а до другої – «медики». Серед професій другої підгрупи, відповідно до мети праці, виокремлюють професії, спрямовані на задоволення матеріальних потреб і запитів та забезпечення руху продуктів праці, і професії, спрямовані на задоволення потреб в організації дозвілля і отриманні інформації. Якщо розглядати ці професії з погляду безпосередньої й опосередкованої дії на особистість, то можна вважати, що, діяльність «педагогів» і «юристів» припускає глибоке проникнення в особистість людини, діяльність «медиків» і «культпрацівників» впливає на особистість опосередковано, а діяльність «продавців» і «контролерів» не має особливого розвиваючого впливу на особистість. Слід зазначити, що говорячи про вплив на особистість дослідники мають на увазі зміну структури особистості, зміну особистісних відмінностей.

Основними психологічними вимогами до соціономічних професій, спрямованих на розвиток особистості виокремлюють: прагнення до спілкування; уміння легко вступати в контакт з незнайомими людьми; стійке добре самопочуття при роботі з людьми; доброзичливість, чуйність; витримка; уміння управляти емоціями; здатність аналізувати поведінку оточуючих і свою власну, розуміти наміри і настрої інших людей, здатність розбиратися у взаємостосунках людей, уміння згаджувати розбіжності між ними, організувати їх взаємодію; здатність у думках ставити себе на місце іншої людини, уміння слухати, враховувати думки іншої людини; здатність володіти мовою, мімікою, жестами; розвинута мова, здатність знаходити спільну мову з різними людьми; уміння переконувати людей; акуратність, пунктуальність, зібраність; знання психології людей.

Основними загальними психологічними вимогами професій соціономічного профілю є соціальна компетентність; здатність розпізнавати емоції й управляти ними (емоційна культура); психологічна культура. Аналіз цих складових показав, що соціальна компетентність є необхідною складовою психологічної культури. Психологічна культура особистості знаходить свій прояв в усіх сферах життєдіяльності людини. Вона включає як зовнішню, так і внутрішню характеристики особистості, які відображають спосіб, якість її діяльності в різних сферах життя і рівень її культурного розвитку як прагнення творчої самореалізації. Вважається, що психологічна культура особистості в своєму складі має такі компоненти: сензитивність; комунікативну компетентність; здатність будувати та здійснювати повноцінні міжособисті відносини; здатність приймати участь у груповій мислетворчій діяльності;

здатність і можливість реалізувати особистий інноваційний потенціал та потенціал свого колективу. При цьому сензитивність розглядається як здатність передбачати свій вплив на певну людину, яка формується у спілкуванні й забезпечує можливість адекватного відображення психічних станів людини, її властивостей та якостей. Комунікативна компетентність розглядається не тільки як опосередковуюча ланка, але і як інструментальний засіб. У цьому випадку інформація циркулює між партнерами, оскільки вони рівною мірою активні, а інформація збільшується, збагачується, розширюється. Тобто, комунікація постає як засіб координації кооперативної взаємодії. Міжособистісні відносини у колективі формуються й розвиваються у спілкуванні, у безпосередніх контактах його членів один з одним. Здатність будувати та здійснювати повноцінні міжособистісні відносини у багатьох випадках набувається з життєвим досвідом, придбаними вміннями та навичками спілкування. Під здатністю приймати участь у груповій мислєтворчій діяльності розуміється активна взаємодія суб'єкта з оточуючими, яка проявляється в різноманітності шляхів сприйняття та обробки інформації, які включають способи її комбінування в пошуках ефективних рішень. Здатність і можливість реалізувати особистий інноваційний потенціал та потенціал свого колективу – це здатність креативно підходити до вирішення проблем, своєчасне і адекватне реагування на нові форми поведінки тощо.

Вчені виокремлюють складові професійної досконалості виокремлює фахівців соціономічного профілю: теоретична компетентність – сукупність загальних та спеціальних знань, якими володіє фахівець у певній професійній сфері; практична компетентність – сукупність практичних навичок, якими володіє фахівець; професійно-важливі якості особистості – властивості особистості, сукупність яких є потенційними або актуальними здібностями до професійної діяльності; мотивація професійного вдосконалення – сукупність мотивів, які спонукають особистість до вдосконалення професійної діяльності.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна констатувати, що до основних складових професійної діяльності представників соціономічних професій належать: професійна компетентність, яка включає соціальну компетентність, здатність розпізнавати емоції й управляти ними, психологічна культура; професійна мотивація.

Проведений аналіз чинників самовизначення особистості в професіях соціономічного типу дозволив визначити соціально-психологічну обумовленість цього процесу, що включає його показники і систему внутрішніх (психологічних) і зовнішніх (соціальних) умов, які їх артикулюють. До них належать: особливості процесу вибору професії (час початку процесу професійного самовизначення, джерела отримання інформації про обрану професію, впевненість/непевненість в правильності її вибору); уявлення про обрану професію (її затребуваність в сьогоденні і майбутньому; динаміку престижності; інформованість про місце роботи; образ професіонала даної

професії, особистісні якості, якими він має володіти, а також самооцінка ступеня відповідності обраному фаху); професійні наміри і плани.

Література

1. Бондарчук О.І. Професійна деформація особистості керівників загальноосвітніх навчальних закладів у процесі їх соціалізації / О.І. Бондарчук // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. X. – Ч. 1. – К., 2008. – С. 27 – 33.

2. Борисюк А.С. Дослідження професійної спрямованості та копінгу студентської молоді соціономічних професій / А.С. Борисюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – № 3(32). – Северодонецьк : Вид-во «Ноулідж», 2013. – С. 43 – 49.

3. Бочелюк В.Й. Соціально-психологічні аспекти саморозуміння особистості в професійному спілкуванні / В.Й. Бочелюк та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 3(41). – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 26 – 33.

4. Браніцька Т.Р. Загальна характеристика фахівця соціономічної професії [Електронний ресурс] / Т.Р. Браніцька // Зб. наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2012. – № 6. – С. 25 – 28.

5. Буркова Л.В. Визначення класу соціономічних професій / Л.В. Буркова // Практична психологія та соціальна робота. – № 7. – 2010. – С. 68 – 73.

6. Венгер Г.С. Самоактуалізація майбутнього фахівця соціальної сфери / Г.С. Венгер // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 1(39). – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 36 – 45.

Транслітерація

1. Bondarchuk O.I. Profesijna deformacija osobistosti kerivnikiv zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv u procesi ih socializacii / O.I. Bondarchuk // Aktual'ni problemi psihologii : zb. nauk. prac' In-tu psihol. im. G.S. Kostyuka APN Ukraïni / Za red. S.D. Maksimenka. – T. H. – CH. 1. – K., 2008. – S. 27 – 33.

2. Borisyuk A.S. Doslidzhennya profesijnoï spryamovanosti ta kopingu students'koï molodi socionomicznych profesij / A.S. Borisyuk // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Skhidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu imeni Volodimira Dallya. – № 3(32). – Severodonec'k : Vid-vo «Noulidzh», 2013. – S. 43 – 49.

3. Bochelyuk V.J. Social'no-psihologichni aspekti samorozuminnya osobistosti v profesijnomu spilkuvanni / V.J. Bochelyuk ta in. // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Skhidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu im. V. Dallya. – № 3(41). – Severodonec'k : Vid-vo SNU im. V. Dallya, 2016. – S. 26 – 33.

4. Branic'ka T.R. Zagal'na charakteristika fahivcyia socionomichnoï profesii [Elektronnij resurs] / T.R. Branic'ka // Zb. nauk. prac' Hmel'nic'kogo institutu social'nih tekhnologij Universitetu «Ukraïna». – 2012. – № 6. – S. 25 – 28.

5. Burkova L.V. Vznachennya klasu socionomichnih profesij / L.V. Burkova // Praktichna psihologiya ta social'na robota. – № 7. – 2010. – S. 68 – 73.

6. Venger G.S. Samoaktualizaciya majbutn'ogo fahivcyia social'noï sferi / G.S. Venger // Teoretichni i prikladni problemi psihologii : zb. nauk. prac' Skhidnoukraïns'kogo nacional'nogo universitetu im. V. Dalja. – № 1(39). – Ceverodonec'k : Vid-vo SNU im. V. Dalja, 2016. – S. 36 – 45.

Блинова Е.Е., Завацка Н.Е., Карамушка Л.Н., Каширина Е.В.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ПРОФЕССИЯХ СОЦИОНОМИЧЕСКОГО ТИПА

В статье раскрыты социально-психологические основы самоопределения личности в профессиях социономического типа. Определено, что деятельность в профессиях социономического типа отличают особенности условий, средств, предмета, продукта труда и ориентация на других людей (или их группы), которые обладают собственной активностью и оценкой, могут способствовать (или противодействовать) действиям субъекта труда. В то же время, к представителям таких профессий применяются высокие психологические, профессиональные, личностные требования в соответствии с особым типом социального взаимодействия – «поведения помощи», направленной на поддержку человека в сложных, критических моментах его жизнедеятельности, активизации внутреннего психического потенциала, в передаче информационных, материальных и других ресурсов, необходимых в кризисных и проблемных ситуациях. В результате анализа специфики социального объекта и предмета деятельности, а также различий в осуществляемых специалистом функциях подтверждено, что группа профессий социономического профиля неоднородна и содержит различные типы профессий, в частности в сфере социальной работы и социальной помощи, выдвигающие специфические психологические требования, требующие постоянной психической нагрузки и способствующие возникновению профессиональных деформаций.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, социономические профессии, специалисты социономического профиля, самоопределение личности.

Blinova O.E., Zavatskaya N.E., Karamushka L.M., Kashirina E.V.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF SELF- DETERMINATION OF PERSONALITY IN PROFESSIONS OF SOCIAL TYPE

The article reveals the socio-psychological foundations of self-determination of the individual in socionic type occupations. It is determined that activities in socionic type occupations are distinguished by features of conditions, means, subject, product of labor and orientation to other people (or their groups) who have their own activity and evaluation, can contribute (or counteract) the actions of the subject of labor. At the same time, high psychological, professional and personal requirements are applied to representatives of such professions in accordance with a special type of social interaction - "behavior of assistance", aimed at supporting a person in difficult, critical moments of his life, activation of the internal psychic potential, , material and other resources needed in crisis and problem situations. As a result of the analysis of the specifics of the social object and the subject of activity, as well as differences in the functions performed by the specialist, it is confirmed that the group of occupations of the socionic profile is heterogeneous and contains various types of professions, in particular in the field of social work and social assistance, which put forward specific psychological demands that require a constant mental load and contributing to the emergence of professional deformations.

Key words: professional activity, socionic professions, specialists in socionic profile, self-determination of personality.

Блинова Олена Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету;

Завацька Наталія Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля;

Карамушка Людмила Миколаївна – член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України;

Каширіна Євгенія Володимирівна – асистент кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

УДК 159.9 : 34 (043.3)

Ващенко І.В., Зелінська О.

КОНФЛІКТОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУДДІ У ПОПЕРЕДЖЕННІ СИТУАТИВНОЇ КОНФЛІКТНОСТІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВИ

У статті представлено огляд і аналіз проблеми конфліктності у судових установах. Проаналізовано психологічні характеристики судового процесу. Показано, що суперечливі інтереси позивача і відповідача породжують напруженість ситуації і є результатом їх конфліктної взаємодії, мотивом до